

УДК 371.135:81

В. І. ОДАРЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент

Ю. Д. КОВАЛЕНКО

Комунальний заклад “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”
Харківської обласної ради

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто питання особливостей сімейного виховання молоді. Розкрито сімейне виховання студентської молоді як один з ефективних впливів на особистість під час навчання в закладах вищої освіти.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, студентська молодь, особливості сімейного виховання в закладах вищої освіти, внутрішньосімейні та соціально-психологічні фактори.

Сьогодні інститут сім'ї переживає суттєві труднощі: руйнуються відносини, підвищується ризик розлучень, знижуються виховні функції, не підтримуються традиції, зростає рівень дитячої бездоглядності та безпритульності, діти вимушені зростати в неповних сім'ях з усіма негативними наслідками цього явища, загострюється проблема насильства в сім'ї. Така ситуація зумовлена багатьма причинами. По-перше, збільшення родин з однією дитиною, особливо протягом останнього півстоліття. Це означає, що, виховуючись у таких умовах, діти не набувають практичних навичок з догляду та виховання своїх братів і сестер, що було характерним в умовах багатодітної сім'ї. Виховуючи молодших сестер і братів, майбутні батьки набували практичних навичок, які потім можна було використати з появою власних дітей.

По-друге, ґрунтовно втрачені традиції національного виховання, згідно з якими, виховувати дитину потрібно, доки вона ще маленька і “лежить поперек, а не вповодж лавки”. Народна педагогіка вчила високої моралі шляхом прислів'їв і приказок, за допомогою наївних, але дуже вдалих народних висловлювань.

По-третє, серед причин, що ускладнили сімейне виховання, зростання соціальних й економічних труднощів: низька заробітна плата та несвоєчасна її виплата, повне чи часткове безробіття й незабезпеченість у багатьох сім'ях прожиткового мінімуму. Усе це знижує рівень відносин у середині самої сім'ї, емоційного настрою, що не створює сприятливих умов для спілкування в сім'ї, а в результаті – для сімейного виховання.

Мета статті – виявити прогалини сімейного виховання в процесі формування сучасної особистості та визначити шляхи їх подолання.

З підвищенням рівня позашлюбних народжень, а також через збільшення кількості розлучень помітно зросла чисельність неповних сімей, які є досить уразливими щодо ризику бідності й потребують соціального захи-

сту та дієвої підтримки з боку держави. Усе це наслідки відсутності в сім'ї, у ВНЗ виховання дорослої самостійної особистості, яка спроможна будувати своє щасливе життя [1].

Не випадково сучасні підлітки та юнаки менш шанобливо ставляться до літніх людей і своїх батьків. Це зумовлено тим, що змалку вони мало спілкуються з рідними дідусями й бабусями, не вчаться співчувати та співпереживати, не спостерігають і не розуміють природних проявів старості з її хворобами, неміччю. А це, у свою чергу, зумовлено тим, що молоді сім'ї мають можливість відокремитись від своїх батьків, від старших поколінь. Здавалося б, у цьому є певне благо. Але життя окремо від старших поколінь позбавляє молодь сім'ї, можливості скористатися знаннями й мудрістю з питань виховання дітей. Вплив старшого покоління на дітей знижується, залишається без запиту накопичена за довгі роки життєва мудрість і досвід. Крім того, діти позбавлені ласки, казок, уваги бабусь і дідусів. Разом з тим страждає й старше покоління без наївної безпосередності онуків, без спілкування з ними.

Багатоаспектність цієї проблеми привертає увагу представників різних наукових галузей – педагогів, психологів, соціологів, від наукових фундаментаторів до сучасних дослідників (Т. Алексеєнка, А. Макаренка, Н. Мойсеюка, І. Підласого, В. Постового, І. Постового, Г. Радчука, Н. Спіцина, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, М. Фіцули, А. Харчева, І. Шалікова), які звертаються до аналізу факторів і педагогічних умов сімейного виховання різних груп молоді [2].

Згідно з логікою нашого дослідження дамо визначення поняттю “сім'я” та розкриємо сутність проблеми сімейного виховання.

Сім'я – це цементуюча основа в безсмертному циклі життя, яка, власне, творить саму людину [1, с. 13]. У сім'ї закладається базове формування особистості. Сім'я пов'язана кровними й родинними відносинами, поєднуючи подружжя, дітей і батьків, об'єднує одночасно два, три, а інколи й чотири покоління: батько та мати, бабуся й дідусь, онуки та правнуки. Шлюб двох людей ще не сім'я. У відтворенні людського роду, в дітонародженні й вихованні полягають основні функції сім'ї.

Отже, сімейне виховання – тривалий процес впливу на особистість дитини, що полягає в спрямованих діях з боку батьків для досягнення певного результату. Це й несвідомий вплив на дитину, який відбувається повсякчас у процесі спілкування батьків і дитини, і вплив, який чинить на дитину поведінка й приклад батьків.

Метою сімейного виховання є формування таких рис і якостей особистості, які допоможуть гідно подолати життєві труднощі, перешкоди й негаразди, а також сприяння розвитку людини, що відрізняється своєю мудрістю, самостійністю, художньою продуктивністю й любов'ю, формування гармонійної особистості, що поєднує в собі високі морально-етичні якості та багату культуру, здатна до створення власної міцної багатодітної сім'ї [1].

Помилки у вихованні дітей, як показують дослідження проблем сімейного виховання, спричинені незнанням батьками правил виховання, бо розумне материнство й батьківство – рідкісний дар, часто незалежний від освіти, професії, матеріального благополуччя. Виховувати дитину шляхом спроб і помилок – соціальне зло. Сім'ї й суспільству необхідна науково продумана система сімейного виховання.

Для вирішення педагогічних завдань потрібно спочатку розробити концепцію сімейного виховання, визначити цілі впливу на дитину в кожному періоді розвитку, особливості виховання дитини залежно від темпераменту, спадковості, складу сім'ї та кількості дітей у ній, соціального становища й місця проживання.

Сімейне виховання розпочинається з любові до дитини. Педагогічно доцільна батьківська любов – це любов до дитини в ім'я її майбутнього, на відміну від любові в ім'я задоволення власних швидкоплинних батьківських почуттів, бажання “купити” дитячу любов, “сюсюкання”, задобрювання грошима. Слепа, нерозумна любов змалку деформує у свідомості дітей систему цінностей, породжує утриманство. У подальшому в молоді формується зневага до праці, не розвивається почуття вдячності, безкорисної любові до батьків та інших родичів [3].

З якоїсь незрозумілої причини, чим більше батьки стверджуються в батьківських правах, тим більший опір отримують. На думку батьків, вони хочуть найкращого, а “невдячні” діти вибирають погані компанії, відсторонюються від дому й обирають аж ніяк не “пепсі”, як у рекламних роликах. Батьки впадають у крайнощі – від апатії до спалахів гніву. На жаль, прірва непорозуміння стає все глибшою, діти живуть поруч з батьками, але самі по собі.

Загалом проблема сімейного виховання зумовлена багатьма чинниками, зокрема сучасними соціальними потребами українського суспільства, недостатнім використанням досягнень українського родинного виховання та педагогічних фундаментальних надбань української педагогіки.

Аналіз психологічної літератури показує, що батьківські відносини від природи містять у собі два протилежних моменти: безумовний (прийняття, любов, співучасть) й умовний (об'єктивна оцінка, контроль, спрямованість на виховання певних якостей).

З одного боку, завдяки первинній єдності, глибинному зв'язку матері та дитини материнська любов є найвищим виявом альтруїзму. Це породжує стійку та безумовну любов, сильний емоційно-афективний зв'язок. З іншого – глобальна відповідальність за майбутнє дитини породжує оціночну позицію, контроль за її діями, перетворюючи дитину на об'єкт виховання.

Усе це передбачає більш або менш жорстку виховну стратегію, яка містить у собі певну спрямованість батьківського впливу на майбутнє, на формування певних якостей, важливих з погляду батька, об'єктивну оцінку дій і станів дитини. Специфіка батьківських відносин полягає також у постійній зміні з віком дитини й неминучому відокремленні дітей від батьків.

Зважаючи на вищезазначені чинники, які є впливом сім'ї на особистість дитини, нами було проведено дослідження саме емоційного впливу.

Одержані результати під час вивчення впливу батьків на емоційну сферу особистості дитини дають змогу схарактеризувати чинники позитивного впливу через такі прояви: говорив слова любові, опікувався, турбувався, виділяв окремий час для спілкування, говорив про свої почуття, враховував бажання дитини, підбадьорював, співчував, заспокоював, давав приклад єдності слова та справи, створював умови для демонстрування відповідальності. Чинники негативного впливу було зазначено через такий характер вчинків: нав'язував свою волю, пригнічував, командував мною, зривав на мені свою злість, говорив образливі слова, позбавляв можливості займатися улюбленими справами, допускав насильство. Аналіз отриманих даних свідчить про те, що мати, порівняно з батьком, значно частіше виявляє свої почуття до дитини, турботу, виділяє окремий час для спілкування з нею, переважно показує єдність слова та справи. Водночас, як батько, так і мати більшості дітей майже порівну створюють умови для того, щоб дитина зростала відповідальною за свої вчинки.

Більш детальний аналіз показує, що лише 80% матерів говорили своїм дітям слова любові. Виділяли окремий час для спілкування з дитиною – 62% матерів, говорили про свої почуття – лише 56%, що не може не позначитися на емоційному стані, звичках і діях дорослих дітей. Це свідчить про те, що, наслідуючи рольову модель, принаймні 20% дорослих дітей, не будучи навченими через приклад батьків, позбавлять цього своїх дітей, 38% майбутніх батьків не будуть вважати за потрібне приділяти окремий час своїм дітям, 44% не будуть говорити про свої почуття. Зрештою, усе спілкування може зосередитися на контролі за порядком, режимом, вивченими уроками, турботою про матеріальне забезпечення тощо. Прояви негативних емоцій, як свідчать результати анкетування, з боку батька й матері в середньому мали місце в житті кожної четвертої дитини у вигляді пригнічення та ігнорування. При цьому батько удвічі частіше ігнорує свою дитину, порівняно з матір'ю.

Такі дані свідчать про те, що тенденції в сім'ях, пов'язані з регресією щодо взаємоповаги, симпатії, турботи один про одного, теплоти взаємовідносин, співчуття, любові, а також зростання душевного неспокою, страху, болю, гніву, образи, жорстокості, холодності, байдужості, викликані саме проблемою недооцінки позитивного емоційного впливу близьких людей на дитину та, як правило, відсутністю зворотного зв'язку з боку дитини.

З метою узагальнення наслідків впливу матері та батька на взаємовідносини з дітьми, нами запропоновано студентам факультету початкової освіти схарактеризувати їх через такі ознаки: теплі та близькі, дружні, відкриті, довірливі, формальні, недовірливі, відчужені.

Аналізуючи відповіді студентів нашої академії щодо характеру взаємовідносин з матір'ю та батьком, нами отримано значно вищі позитивні показники у відносинах дітей з матір'ю, порівняно з батьком. Так, стосун-

ки як теплі та близькі з батьком встановилися лише у 40% дорослих дітей, тоді як з матір'ю – у 80%; як відкриті з батьком – у 45%, тоді як з матір'ю – у 62%; як довірливі з батьком – у 22%, тоді як з матір'ю – у 71% дорослих дітей. З батьком приблизно удвічі більше, порівняно з матір'ю, встановлюються формальні, недовірливі навіть, відчужені взаємовідносини.

Таким чином, порівняння результатів впливу батьків на своїх дітей і характер взаємовідносин мають взаємопов'язані результати, а саме: у середньому у 24%, тобто кожної четвертої дитини, з батьками встановилися формальні взаємовідносини, що може стати в самотійному житті перешкодою для побудови взаємовідносин як у власній сім'ї, так і в трудовому колективі, оскільки такі люди зазвичай з недовірою ставляться до тих, хто намагається встановити з ними більш тісні, дружні стосунки.

Оскільки в студентів, як у дорослих людей, розвинена здатність до здійснення аналізу своїх почуттів, порівняно з тими, хто супроводжував їх у дитинстві, нами запропоновано такі: любов і повага до батьків, бажання наслідувати найкращі якості характеру, невпевненість, образа, розчарування, самотність, незахищеність, біль, страх, комплекс неповноцінності, провина. Студентам було надано можливість позначити свої емоції декількома найбільш характерними емоційними станами. Тому пропонуємо визначити загальні тенденції щодо емоційної сфери особистості студентської молоді. При цьому почуття любові, поваги до батьків і бажання наслідувати їхні найкращі якості характеру сьогодні в середньому становить 77,5% порівняно з тим, що в дитинстві цей показник становив 67,5%. Образу на батьків відчувало 16% дітей, тоді як нині – 11%, що свідчить про тенденцію до переосмислення деяких подій з урахуванням вікових особливостей. У середньому ж якості, характерні для особистості із заниженою самооцінкою (невпевненість у собі, образа, розчарування, самотність, незахищеність, страх, комплекс неповноцінності) у дитинстві відчувало 17,6% молоді, зараз – 15,7%. Слід зазначити, що біль, як усвідомлене почуття, зазначили 9% студентів і в дитинстві, і нині. Враховуючи той факт, що біль, перенесений у дитинстві та вчасно не опрацьований, особливо в сім'ях, де про почуття говорити було не прийнято, може залишатися в підсвідомості назавжди.

Зважаючи на отримані результати, в основу діяльності яких покладено такі цінності, як Бог, людина, сім'я, батьківщина, досліджуються та реалізуються можливості для підготовки студентів до створення здорової сім'ї, побудови родинних стосунків на засадах безумовної любові та взаємоповаги.

Висновки. Вирішення виховних завдань у процесі соціального формування особистості здійснюється під впливом численних факторів стійкого характеру й соціальних інститутів суспільства. Базисною основою первинної соціалізації особистості є сім'я як осередок суспільства, необхідний для збереження й відтворення наявних у суспільстві структур і відносин, будучи водночас головною умовою реалізації задатків і здатностей людини.

У нинішній ситуації, як показав аналіз, родина переживає не кращі часи й не виконує на належному рівні своїх соціальних функцій. Причинами цього явища є кризи, що виникають у родині. Це виявляється, насамперед, у її нестабільності (розлучення), по-друге, спостерігається дезорганізація родини, що відображається в збільшенні кількості конфліктних родин, у яких морально-психологічний клімат явно не сприяє ефективній соціалізації особистості дитини. Зазначені негативні явища змушують суспільство шукати шляхи та засоби підвищення її ролі в соціалізації особистості.

Список використаної літератури

1. Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків / за ред. В. Г. Постоного. – Київ : ДЦССМ, 2003. – Ч. 2. – 303 с.
2. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти / Н. Є. Мойсеюк. – Київ, 1999. – 350 с.
3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / сост.: Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. – Москва : Педагогика, 1985. – Т. 5. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015.

Одарченко В. И., Коваленко Ю. Д. Современные проблемы семейного воспитания

В статье рассмотрены вопросы особенностей семейного воспитания молодежи. Раскрыто семейное воспитание студенческой молодежи как одно из эффективных воздействий на личность в ходе обучения в высшей школе.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, студенческая молодежь, особенности семейного воспитания в ходе обучения в высшей школе, внутрисемейные и социально-психологические факторы.

Odarchenko V., Kovalenko Y. Problems of Family Education

Today, the institution of family is experiencing significant difficulties: destroyed relationships, and increased risk of divorce, lower educational functions are not supported traditions, increasing the level of child neglect and homelessness, children forced to grow up in single-parent families with all the negative consequences of this phenomenon, exacerbated the problem of domestic violence. This situation is due to many reasons. First, the increase in families with one child, especially in the last half century. This means that growing up in such conditions, the children receive practical skills on the care and upbringing of their siblings, which was typical in the conditions of large families. Raising younger siblings, future parents received practical skills which you could then use with children.

Secondly, thoroughly lost traditions of national education, under the laws of which it was considered that to raise a child, while it is still small and "lies across and not along the shops". Folk pedagogy taught good morals by Proverbs and sayings, using naive but very good sayings.

Third, among the reasons that have complicated family education is an increasing social and economic difficulties: low wages and delayed its payment, full or partial unemployment and insecurity in many families a living wage. All this reduces the level of relationship in the middle of the family emotional atmosphere, which creates favorable conditions for communication in the family, but in the end – for family education.

These reasons are the impetus for writing this article. In which we consider the question of family education, family education of student's youth as one of the effective influences on personality during training in the institutions of higher education.

Key words: family, family education, students, characteristics of family education in the course of learning in higher education; family and socio-psychological factors.